

MULTIFUNKSJONELLE GOLFANLEGG

EN UUTNYTTET RESSURS

NATURRESSURSER

LOVERK

KLIMAENDRINGER

RESTRIKSJONER

Steff

BIOLOGISK MANGFOLD

NATUR- OG KULTURVERN

GOLFSPILL

REKREASJONSOMRÅDER

FORORD

Multifunksjonelle golfanlegg er lønnsomme – både for samfunnet og for golfen. Golfanlegg kan ivareta flere behov ved siden av å tilby spillearealer for golf. Betrakter vi golfen utenfra, innser vi at golfanlegg kan bidra med et bredt spekter av tjenester. Dette er noe vi må ta på alvor, oppmuntre til og utvikle videre. Golfanlegg kan for eksempel bidra til bygdeutvikling, natur- og kulturvern og biologisk mangfold samt fungere som rekreasjonsområder for et aktivt friluftsliv.

Ved å utnytte vår felles nordiske ekspertise vil vi gjøre Norden til en foregangsregion når det gjelder multifunksjonelle golfanlegg og samarbeid mellom ulike grupper i samfunnet. På den måten kan Norden i internasjonal sammenheng bli en pådriver i arbeidet med å integrere idrett og miljø.

STERF (Scandinavian Turfgrass and Environment Research Foundation), som er de nordiske golfforbun-

dens felles stiftelse for forskning og utvikling, har i løpet av 2010 gjennomført prosjektet ”Nordisk samarbeid mellom myndigheter og interesseorganisasjoner for å skape multifunksjonelle golfanlegg i fungerende økosystemer”. Hensikten har vært å skape et nettverk og bidra til erfaringsutveksling mellom ulike kompetanser og grupper i samfunnet som har interesse av grøntområdene som brukes av golfanlegg. Prosjektet skal også bidra til at kunnskap og erfaringer fra STERFs ulike forskningsprosjekter i større grad benyttes av myndigheter og organisasjoner utenfor golfsektoren.

I denne idé- og eksempelsamlingen, som vi håper vil inspirere til multifunksjonelle aktiviteter, definerer vi begrepet multifunksjonelle golfanlegg, beskriver de viktigste faktorene for multifunksjon og presenterer gode eksempler fra sju nordiske golfanlegg.

Vi vil takke Nordisk ministerråds terrestre økosystemgruppe (TEG), som ved å finansiere prosjektet har gjort det mulig å utvikle konseptet multifunksjonelle golfanlegg og skape oppmerksomhet og nettverk blant myndigheter, forskningsinstitusjoner, miljø- og friluftsansasjoner og den nordiske og internasjonale golfbransjen.

Danderyd, 15. februar 2011

Maria Strandberg
Prosjektleder, STERF

MULTIFUNKSJONELLE GOLFANLEGG – IDÉER OG EKSEMPLER PÅ HVORDAN ET GOLFANLEGG KAN VÆRE TIL NYTTE FOR SAMFUNNET

INNHOOLD

Sammendrag	6
Hva er et multifunksjonelt golfanlegg?	8
Korte fakta om golf i Norden	8
Samarbeid – den viktigste faktoren for multifunksjon	10
Tilgjengelighet for flere grupper enn golfere	14
Biologisk mangfold – nye muligheter på golfbanene	18
Kulturvern – å bevare vår historie for fremtiden	22
Spaarnwoude Golf – et multifunksjonelt forbilde	26
Tips til mulige aktiviteter på et golfanlegg	29
Kontaktinformasjon og referanser	30

◦ ALTERNATIVE INNTEKTER

SAMARBEID ◦

SAMMENDRAG

Naturen har alltid vært en inspirasjonskilde for oss mennesker. Den setter spor innenfor så vel kunst som litteratur, gir oss sinnsro og unike opplevelser og virker helsebringende. Undersøkelser viser at golfspillere verdsetter naturopplevelsene på golfbanen og muligheten til å bevege seg ute i naturen høyere enn selve spillet. Dette er en god grunn til å gi flere mennesker muligheten til å oppleve dette fantastiske miljøet!

Golfanlegg har store arealer som ikke brukes til golfspill. Dessuten står klubbhusene ofte tomme i vinterhalvåret. Her finnes et stort potensial for bedre utnyttelse av grøntområder som kan skape nye muligheter for et aktivt friluftsliv, særlig i tilknytning til tettsteder. Dersom flere foreninger utnytter anlegget, kan dette også bidra til å styrke golfanleggets økonomi og gi en bedre forankring i lokalsamfunnet. Et samarbeid alle parter vinner på.

Et multifunksjonelt golfanlegg ser virksomheten fra den brede allmennhetens perspektiv. Foruten å tilby en førsteklasses arena for golf bidrar det med ulike tjenester som er nyttige for samfunnet som helhet, for eksempel å utvikle det biologiske mangfoldet, bevare natur- og kulturmiljøer og gi mulighet for et aktivt friluftsliv, uten å gå på akkord med sikkerheten.

For å lykkes med å skape et multifunksjonelt golfanlegg kreves et godt samarbeid der alle parter har noe å

vinne. Samarbeidet må tilpasses etter de behov og særlige utfordringer som golfen og regionen står overfor, og det skal være grenseoverskridende – det vil si involvere ulike grupper aktører som for eksempel kommuner, statlige myndigheter, foreninger, grunneiere, beboere og næringsliv. Tålmodighet, tillit, kommunikasjon og god forankring er nøkkelen til et vellykket samarbeidsprosjekt.

Slike samarbeid eksisterer allerede. I dette heftet beskriver vi noen av de nordiske golfanleggene som samarbeider på tvers av grensene for å øke tilgjengeligheten og det biologiske mangfoldet, og for å bevare sin kulturhistorie. Vi har også tatt med et inspirerende eksempel fra Nederland. Hvorfor ikke gjøre Norden til en foregangsregion når det gjelder multifunksjonelle golfanlegg og samarbeid mellom ulike grupper i samfunnet? Norden kan bli en pådriver for å integrere idrett og miljø i internasjonal sammenheng.

Representanter fra golfanlegg, myndigheter og organisasjoner fra hele Norden på studiebesøk på Smørum Golfcenter i forbindelse med konferansen om multifunksjonelle golfbaner i september 2010.

ET MULTIFUNKSJONELT GOLFFANLEGG

AKTIVT FRILUFTSLIV

HELSE OG LIVSKVALITET

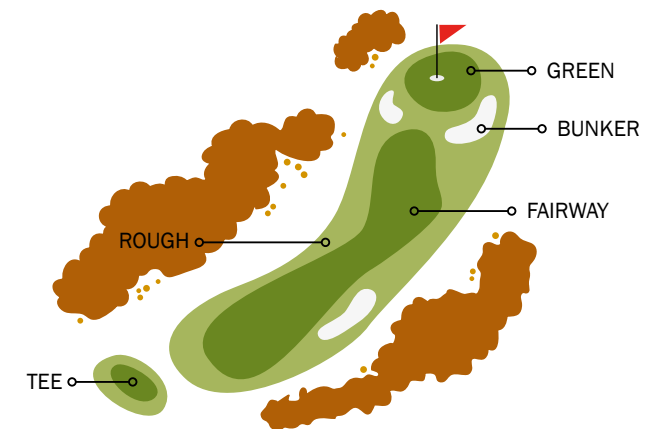
Golfanlegg har store arealer som ikke benyttes til golfspill. Disse kan gjøres tilgjengelige for andre typer idrett og et aktivt friluftsliv, som her på Københavns GK.

Et multifunksjonelt golfanlegg ser virksomheten fra den brede allmennhetens perspektiv. Foruten å tilby en førsteklasses arena for golf bidrar det med ulike tjenester som er nyttige for samfunnet, for eksempel å utvikle biologisk mangfold, bevare natur- og kulturmiljøer og være åpen for utøvelse av et aktivt friluftsliv.

Nordiske myndigheter etterspør anlegg som både kan bidra til at miljømålene oppnås, og som kan gi bedre helse og livskvalitet, spesielt i tettbygde strøk, hvor mange av golfanleggene ligger. For golfanleggene er et multifunksjonelt perspektiv lønnsomt. Det gir mulighet for alternative inntekter, forankring i samfunnet gjennom arbeid med bærekraftig utvikling, forbedret samarbeid med myndigheter, miljø- og friluftorganis-

asjoner og andre idrettsforbund samt en positiv allmenn opinion og økt politisk støtte.

Dette kan for eksempel innebære at golfanlegget brukes til flere aktiviteter enn golfspill, og at flere ulike aktører benytter seg av området. Blant annet kan anlegget inneholde tur- og ridedstier og verdifulle våtmarksområder.

FAKTA OM GOLF I NORDEN

Golf er en arealkrevende idrett som i Norden legger beslag på mer enn 600 000 mål. De nordiske golfforbundene har om lag 900 000 medlemmer som spiller golf på drøyt 900 golfbaner. Til sammenligning er det i Europa ca. 4, 5 millioner registrerte golfspillere, pluss et stort antall uregistrerte spillere, og ca. 6700 golfanlegg.

Et golfanlegg med 18 hull opptar i gjennomsnitt 650–700 mål, hvorav om lag 200 mål er intensivt vedlikeholdte, utnyttede spillearealer, så som utslagssteder, fairwayer og greener. Det resterende arealet, 50–70 prosent, består av ekstensivt forvaltede naturområder.

Det vanligste er at et golfanlegg eller en golfklubb er åpen for egne medlemmer og besøkende gjester fra andre klubber. Klubbens egne medlemmer betaler årsavgift. Som gjestespiller betaler man en såkalt greenfee hver gang man spiller på en annen bane enn hjemmebanen.

SAMARBEID – DEN VIKTIGSTE FAKTOREN FOR MULTIFUNKSJON

Samarbeid er den viktigste faktoren for å skape multifunksjonelle golfanlegg. Formen på og fokuset for samarbeidet skal kunne utvikles for å møte de spesifikke utfordringene golfanlegget og regionen står overfor. Samarbeidet skal være grenseoverskridende og omfatte ulike grupper aktører, som for eksempel kommuner, statlige myndigheter, foreninger, grunneiere, beboere og næringsliv.

Erfaringer viser at et aktivt samarbeid med myndigheter og organisasjoner ofte oppfattes positivt fra golfanleggets side. To forutsetninger må være til stede for at man skal oppnå fremgang: For det første må ledelsen for golfanlegget ha et oppriktig ønske om samarbeid, og gjerne være pådriver. For det andre må man finne ett eller flere prosjekter som alle parter kan ha nytte av. Tidligere har det vært lite kontakt mellom golfanlegg, myndigheter, interesseorganisasjoner og fagmiljøene. Dette er nå i ferd med å endre seg i positiv retning. I stedet for at man i mange tilfeller er direkte motstandere, har man begynt å etablere konstruktive samarbeid, slik at man i fellesskap kan ta vare på natur- og kulturverdier og utvikle miljøarbeidet på banerealene.

ALLE PARTER SKAL VINNE PÅ Å SAMARBEIDE

I Stockholm er man i gang med å utvikle en generell samarbeidsmodell. Prosjektet er finansiert av STERF. Det viser at samtlige parter, i de fleste tilfeller enkeltaktører, har innsett at de på en eller annen måte vinner på å samarbeide. Eksempler på aktiviteter i prosjektet er kartlegging av amfibier, biotopkartlegging med enkle naturvernplaner, saubeite, naturbrosjyrer og guidede turer med utgangspunkt i golfbaneområdet. Meningen

er at disse samarbeidene skal fortsette som en naturlig del av utviklingen av miljø- og naturvernarbeidet på golfanleggene.

For at et samarbeidsprosjekt skal lykkes, kreves det tålmodighet, tillit og grundig forankring i ledelsen hos alle parter. Skal samarbeidet fungere og føre til et varig og givende arbeid for natur- og miljøvern, må man også finne en gruppesammensetning og arbeidsform som fungerer både for det enkelte golfanlegg og de eksterne aktørene.

KOMMUNIKASJON – NØKKELEN TIL SUKSESS

Når samarbeidet er vel i gang og resultatene kommer, er det svært viktig å kontinuerlig spre informasjon om arbeidet til brukerne av golfanlegget, media og alle aktører som kan ha interesse av det. Samarbeidsprosjektet i Stockholm tilbød seminarer for aktører som kunne ha interesse av hvordan et golfanlegg vedlikeholdes ut fra miljø- og naturvernskriterier. Seminarene har vært svært populære, ikke minst blant aktører utenfor golfsporten, som kommuner, universitet, lensadministrasjoner og andre myndigheter. Prosjektets erfaringer og gevinster er presentert på flere seminarer arrangert av golfbransjen og på internasjonale konferanser.

▶ FAKTORER FOR ET VELLYKKET SAMARBEID

- Tydelig ledelse og organisasjon
- Kontakt alle aktører som kan være interessert i et samarbeid
- Forankring hos respektive ledelse med hensyn til ideer, finansiering og resultat
- Merverdi i form av egennytte og stimuli
- Finn prosjekter som alle har nytte av
- Gode personlige relasjoner og tillit tar tid – skynd dere langsomt
- Åpenhet og demokratisk delaktighet
- Konkrete og varige resultater
- God informasjonsformidling av ulike instanser og betydningen av dette
- Søk ekstern finansiering for samarbeidsprosjekt, det finnes mange ulike kilder
- Ha det moro!

▶ EKSEMPEL PÅ ET VELLYKKET SAMARBEID

HÄSSELBY GOLF ligger i et gammelt kulturlandskap i Stockholm med bebyggelse på den ene siden og grøntområder på den andre. Hässelby Golf har et godt utbygd nettverk for samarbeid. Anlegget har i mange år engasjert seg aktivt i Lövsraalliansen-Kyrkhamnsföreningen, der 33 organisasjoner som verner om områdets natur- og kulturverdier, deltar. I 2005 bestemte man seg for å restaurere og bygge ut damanlegget. Det skulle bli et lukket system, skape nye habitater for vanndyr, fungere som vannrenseanlegg og – sist, men ikke minst – øke golfbanens vanskelighetsgrad og opplevelsesverdi. Et omfattende samarbeid ble iverksatt der foruten medlemsforeningen også fylkesadministrasjonen, kommunen, naturhistorisk museum, universitetet med flere deltok. Alle som kunne tenkes å ha interesse av hvordan damanlegget ble bygd, ble invitert til å komme med sine synspunkter og utveksle kunnskap og erfaring. Og alle bidro gratis. Resultatet ble, i tillegg til et nytt damanlegg, at prosjektet fikk en grundig forankring, og ingen av aktørene motsatte seg utbyggingen av dammene. Hässelby Golf har også fått verdifull goodwill, oppmerksomhet i media og flere miljøpriser.

HÄSSELBY GOLF samarbeider bredt for å få en best mulig løsning og forankring ved planleggingen av sitt damsystem.

KJÖLUR GC eies av kommunen. Da golfklubben startet diskusjonen rundt en utvidelse av banen med kommunen, var det et bygge- og eiendomsselskap som planla å oppføre boliger, som eide grunnen. Selskapet og kommunen ble da enige om å bytte arealer. Takket være et godt samarbeid og god kommunikasjon med selskapet kunne man i banetegningene ta hensyn til sikkerheten for menneskene og husene i det kommende boligområdet. Byggherren stilte en del av sitt areal til disposisjon for en felles parkeringsplass for boligfeltet og golfklubben. Samarbeidet innebar at byggherren fikk rett til å anlegge et grustak for å få materialer til byggevirksomheten. Området der grustaket lå, kunne siden

KJÖLUR GC kunne bygge ut på tilgrensede areal takket være et godt samarbeid med alle interessenter og aktører som hadde interesse av å bevege seg her.

tilbakestilles og brukes til å lage et golfhull. Oppgravde masser fra veibygging og hus skulle transporteres bort over en så kort strekning som mulig. Dermed fikk golfbanen benytte massene til byggevirksomheten sin. Som følge av denne ordningen ble transporten gjennom lokalsamfunnet begrenset og CO₂-utslippene redusert.

KRISTIANSTADS GK ønsket i 2003 å kjøpe jord av kommunen for å anlegge en ekstra 18-hulls golfbane. Landskapet rundt Åhus er spesielt og preges av vidstrakte sandområder med svært høy natur- og kulturverdi.

På **KRISTIANSTADS GK** i Åhus trives den sjeldne sandnelliken.

Her finnes et stort antall truede (rødlistede) planter, dyr og sopper. Enkelte finnes bare her i hele Norden. Til å begynne med var det ikke bare positive reaksjoner på en ny 18-hulls bane i det unike området. Men Kristianstads kommune og naturreservatet Kristianstads Vattenrike tenkte nytt: ”Det er bedre med en golfbane med tilpasset vedlikehold enn et industriområde” – og slik ble det. Kommunen gikk med på å selge tomten under forutsetning av at klubben arbeidet med miljøsertifisering av banene. Sammen med naturreservatet driver klubben nå et prosjekt finansiert av STERF med fokus på natur- og kulturverntiltak, informasjon og tilgjengelighet. Prosjektet er et godt eksempel på hvordan man

Natur- og kulturverdier ble kartlagt i et samarbeid mellom **OPPEGÅRDS GK**, **STRI** og **NORGES GOLFFORBUND**.

kan forene medlemsaktiviteter med natur og rekreasjon. Dette skjer blant annet ved at klubben sammen med Svenska Botaniska föreningen, Naturskyddsföreningen og naturreservatet inviterer til blomstervandring i forbindelse med det nordiske arrangementet ”Villblomstenes dag”. Samarbeidet og tiltakene på området har resultert i flere avisartikler og innslag i lokalradioen, noe som har gitt god publisitet for klubben.

OPPEGÅRDS GK, Norges Golf forbund og Sports Turf Research Institute (STRI) startet i 2007 et samarbeid rundt et miljøprosjekt på banen. Formålet var å

kartlegge verdifulle natur- og kulturverdier på banen og utvikle en vedlikeholdsstrategi for å videreutvikle disse verdiene. I prosjektperioden ble det utviklet et fruktbart samarbeid mellom golfklubben og historielaget og velforeningene i området. Informasjon om miljø- og kulturverdiene på og rundt de 18 hullene er samlet i en baneguide. Arbeidet ga golfklubben mye positiv medieomtale.

TILGJENGELIGHET FOR FLERE GRUPPER ENN GOLFERE

Tilgjengeligheten til golfbaner varierer, også i Norden. Et fåtall anlegg er private og dermed kun åpne for egne medlemmer, men de fleste er åpne for gjester og allmennheten. Undersøkelser viser at golfspillere verdsetter naturopplevelsene på golfbanen og muligheten til å bevege seg ute i naturen høyere enn selve spillet. Dette er en god grunn til å tilby flere brukere muligheten til å oppleve dette fantastiske miljøet.

GOLFBANA

POTENSIAL FOR FLERE I KLUBBHUS OG PÅ BANEN

Store deler av arealet på et vanlig golfanlegg blir ikke brukt til golfspill. Her finnes det et stort, uutnyttet potensial for flerbruk – både på selve banen og på øvrige arealer, spesielt i perioder hvor det ikke spilles golf. Spaserstier er vanlige på golfbaner, og kanskje kan enkelte områder av banen også brukes som landingsplass for fallskjermhoppere, bueskytterbane, crossykkelløype eller lekeplass for barn i nærområdet.

Klubbhusenes størrelse og kvalitet varierer mye. Felles for de fleste klubbhus er at de står tomme store deler av døgnet og året. Dette er en stor investering som gir svært liten avkastning. Det burde derfor være lønnsomt at klubbhuset også blir brukt av andre idrettsforeninger, til konferansevirksomhet eller innendørsaktiviteter for barn og unge, osv. Hvis anlegget ligger i nærheten av et tettsted, kan klubbhuset også fungere som aktivitetshus.

Å SKAPE MULTIFUNKSJON

Vil man skape et multifunksjonelt golfanlegg, må man bryte mønstre, tenke nytt og være kreativ. Skal man anlegge en ny, multifunksjonell golfbane, bør alle ønskede funksjoner være tilpasset landskapet på en optimal og likeverdig måte. Det kan blant annet bety at et øvingsområde, for eksempel en driving range, anlegges med sand, slik at den enkelt kan forvandles til en skøytebane eller skibakke om vinteren.

Ved ombygging av en eksisterende bane er begrensningene naturligvis større. Man kan velge å flytte eller fjerne hull for å gi plass til ny aktivitet. En 18-hulls bane kan bygges om så den blir en 9-hulls bane pluss en korthullsbane, en skateboardrampe og en fotballbane. Slik får man et anlegg der man både kan spille ordinær golf, trene og lære opp golfere, og der man kan tilby en rekke andre aktiviteter.

TRYGGHET FOR BESØKENDE ER VIKTIG

Frykten for å bli truffet av en golfball er større blant dem som ikke spiller golf, enn blant golferne selv. Det er ytterst få skader innenfor golf, men frykten blant ikke-golfere må likevel tas på alvor. Det finnes regler og anbefalinger for hvordan en golfbane kan anlegges sikkert, og for hvordan arealene langs banen skal utformes for å være trygge for forbipasserende og besøkende. For å endre oppfatningen om at det er risikabelt å passere eller ferdes på golfbanen, kan man sørge for gode varselskilt med en strategisk riktig plassering. Andre tiltak som signaliserer åpenhet, er å ønske velkommen til området, informere om spillet og henvise til veier og områder hvor det er trygt å oppholde seg.

► NOEN EKSEMPLER

PÅ KRISTIANSTADS GK går en del av samarbeidsprosjektet med kommunen ut på å spre informasjon om natur- og kulturverdiene på området og øke tilgjengeligheten for allmennheten. Man har blant annet anlagt en sti med informasjonsskilt som beskriver verneverdige miljøer langs veien. Stien har gitt allmennheten bedre muligheter til å ta del i golfbanens fine natur, og skolene i området bruker den som en del av undervisningen.

Natur- og kulturstien på Kristianstads GK gir allmennhet, skoler og golfere mulighet til å nyte de vakre omgivelsene. Her er det naturskolen som bruker området i sin undervisning.

Sommer og vinter på en og samme plass på Oppegård GK.

OPPEGÅRD GK leier sine arealer av kommunen.

Banen har en sentral plassering, tett inntil boligområder. Mange beboere protesterte da banen skulle anlegges, fordi den ble oppfattet som et hinder for alle som ville bevege seg fritt ute i naturen. I ettertid har det vist seg at tilgjengeligheten har blitt bedre enn tidligere, ettersom klubben har anlagt gangveier og stier gjennom golfbanen til tilknyttede naturområder.

I leieavtalen med kommunen stilles det krav om at golfbanen skal åpnes for skigåing og andre vinteraktiviteter. Den lokale skiforeningen har ansvar for å preparere og vedlikeholde spor og bakker. Skiforeningen har en permanent snøkanon på området og benytter vann fra dammene på banen.

KØBENHAVNS GK forpakter grunn som ligger i Jægersborg dyrehave. Parken er et stort naturreservat med svære, gamle trær og åpne områder. Mange besøkende går tur i skogen, spiller golf, jogger og rir. Alle har like stor rett til å være på området, og man tar hensyn til hverandre.

Golfanlegget må også ta hensyn til nærmere 2000 frittgående hjort som ferdes i parken og er med på å gi anlegget en helt spesiell og eksklusiv karakter. To ganger i året må golfspillerne vike plass for større arrangementer. Det ene er en hubertusjakt. Da er et stort antall hester, ryttere og publikummere ute på jordene. Det andre er mosjonsløpet "Eremitageløbet", med nærmere 20 000 løpere og tilskuere som passerer over deler av golfbanen.

I Jægersborg dyrehave er det ikke bare aktive friluftsmennesker golferne må dele området med. Her finnes også 2000 kronhjorter som beveger seg fritt omkring.

Tur- og ridestiene på Kjölnur GC gjør den vakre Blikastadaneshalvøya tilgjengelig for alle.

Om høsten er det dragefestival. Da løper mange mennesker rundt på jordene med fargerike og flygende kreasjoner. Om vinteren oppsøker skiløpere og akende barn golfbanen. Stiene rundt banen brukes av skoleklasser i København på den nasjonale friluftsdagen om høsten. Dessuten går det ridestier rundt og gjennom golfbanen som daglig blir brukt av ryttere fra nærliggende ridestaller. Golfbanens arealer er populære blant sopplukkere, ettersom det er lett å få øye på soppen i det kortklipte gresset. Mange fotografer besøker golfbanen – spesielt når kronhjorten er i brunst på senhøsten. I jaktseongen felles en del av dyrene, også på golfbanen, uten at spillere og jegere forstyrres av hverandre.

Da **KJÖLUR GC** begynte å diskutere en utvidelse fra ni til atten hull, trengte man tilgang til et naturminneklasifisert område på en halvøy. Islands naturdirektorat og kommunen krevde at det skulle anlegges offentlige gang- og rideveier langs stranden, noe som innbar at ingen av golfhullene kunne plasseres mellom veiene og havet. Fullføringen av planleggingsarbeidet krevde et aktivt samarbeid mellom alle parter som hadde interesse av å få tilgang til halvøya. Klubben inviterte samtlige frilufsorganisasjoner og idrettsklubber i området til å delta, og man utarbeidet en overordnet plan som sikret rekreasjon i alles interesse. Kjölnur GC har i dag en golfbane med veier og stier langs hele strandlinjen, og en vei som går rett gjennom den nye nihullssløyfen. Golfbanen ligger også på trygg

avstand fra elva Korpas munning for å oppfylle kravene fra fiskeentusiastene.

ARENDA & OMEGN GKs golfbane, Nes Verk Golfpark, er anlagt på grunn som ble disponert av Nes jernverk i årene 1665–1959. I forbindelse med byggingen ble det anlagt stier og satt opp skilt i samarbeid det lokale historielaget og Næs Jernverksmuseum. Museet arrangerer også kulturhistoriske vandringar på golfbanen. Golfklubben har laget fiske- og badeplasser ved elven som er i flottig bruk om sommeren. Om vinteren fungerer anlegget ypperlig til skigåing. Klubben preparerer skispor, hopp og akebakker i samarbeid med lokale idrettsforeninger og kommunen.

Jernverksmuseet arrangerer kulturhistoriske vandringar på Arendal & Omegn GK.

BIOLOGISK MANGFOLD – NYE MULIGHETER PÅ GOLFBANENE

Biologisk mangfold kan beskrives som alt liv på jorden i alle dets former. Begrepet anvendes ofte for å betone verdien av variasjonsrikdom i det levende, både på land og vann, samt for ulike landskap, økosystemer og arter. Vi mennesker lever av naturen og dens produkter og tilbud som vi foredler på ulike måter. Naturen har alltid vært en inspirasjonskilde for oss mennesker. Den setter spor innenfor så vel kunst som litteratur, den gir oss sinnsro og unike opplevelser, og den virker helsebringende.

◦ SAMSPILL MELLOM NATUR OG FRILUFTSLIV

Andelen miljøer som skapes av oss mennesker, øker stadig. Dette gjør at dyr og planter ofte presses bort, og det truer livsmiljøet for mange arter. Samtidig favoriseres arter som kan tilpasse seg de nye forutsetningene. Den avgjørende faktoren er om det kunstige miljøet passer artenes ulike behov. Golfbanen er et kunstig miljø som har gjeninnført biotoper som småvann og dammer – miljøer som er dramatisk redusert i kulturlandskapet vårt. Her finner truede arter nye livsmiljøer. Forutsatt at golfbanen blir utformet, vedlikeholdt og brukt på riktig måte, kan den bidra til økt biologisk mangfold og gagne mange av vekstene, dyrene og soppene i kulturlandskapet.

SLÅTT, BEITEDYR OG FUGLEKASSER ER BERIKENDE

I de aller fleste tilfeller er det den historiske bruken av landskapet som har formet naturen og gitt den de verdier den har i dag. Det er for eksempel slått på enger flere generasjoner tilbake som ligger til grunn for dagens blomsterprakt. Dette blir stadig sjeldnere etter som landskapet flere steder vokser igjen eller bebygges. Her kan golfbaner spille en viktig rolle ved at områdene utenfor spillebanene forvaltes ut fra naturhensyn. Roughene er ofte en utnyttet ressurs som på en enkel måte kan brukes for å skape biologisk mangfold og gi økt tilgjengelighet for allmennheten. Årlig slåing og sammenraking av gresset i roughene på slutten av sommeren er positivt for markblomstene og sørger for en blomsterrikdom som er til glede for både spillere og

insekter. På samme vis er beitedyr et innslag på banene det er ønskelig å se mer av i tiden fremover.

Ved nybygging er det viktig å ha en lydhør banearkitekt som tar hensyn til natur- og kulturverdier og legger til rette for småskalamiljøer på banen. På eksisterende baner går det an å bevare enger, steinrøyser, skogholt og frittstående trær og skape vannhull og åpne sandområder. Ved å informere om at de blomstrende tistlene i utkanten av bunkerene og gåsungene som drysser på greenen fra selja om våren, er viktige for mange insekter og fugler, kan man skape forståelse hos spillerne og gi spillet en ekstra dimensjon. Kasser for flaggermus og fugler er eksempel på andre initiativ som beriker banen.

VEILEDNING I FORM AV DOKUMENTASJON OG FORVALTNINGSPLAN

En forvaltningsplan som tar sikte på å bevare natur- og kulturverdiene, basert på en dokumentasjon av hvilke verdier som finnes på banen og hensikten med dem, burde være en selvfølge på alle golfbanlegg. Her kan man for eksempel markere områder hvor dødt tre skal bevares i samråd med greenkeeper og naturforskere. Dødt treverk er en viktig biologisk ressurs og en mangelvare i dagens landskap. Men med en egnet plassering kan en moderne golfbane gi plass også til dette. Planen bør i tillegg inneholde forslag til egnede trær og busker, arter som er positive både for spillet, landskapsbildet og det biologiske miljøet. En forvaltningsplan som søker å minimere bruken av gjødsel og plantevernmidler av hensyn til det biologiske mangfoldet, er også svært viktig.

Golfbaner er et miljø der biotoper som småvann, dammer og dødt treverk kan gi truede arter nye livsmiljøer.

► NOEN EKSEMPLER

KRISTIANSTAD GK fikk tillatelse av kommunen til å bygge ut med ytterligere en 18-hullsbane under forutsetning av at klubben jobbet for å miljøsertifisere banene. Et resultat av dette er at klubben sammen med naturreservatet og med midler fra STERF registrerer planter, insekter, fugler, amfibier og flaggermus for å identifisere naturverdien og kunne tilpasse forvalt-

ningen av roughene på en bedre måte. Også områdets kulturhistorie er dokumentert. Mange av de truede artene på anlegget trenger åpne sandområder for å overleve. Det gjelder for eksempel et stort antall insekter. Derfor valgte man å la en lokal jordbruker pløye opp mindre områder i roughene. Selv brukte klubben grave-maskin og jordfreser for på ulike måter å skape områder med åpen sand. Deretter gravde man opp kalkholdig sand, som forekommer naturlig noen desimeter ned i grunnen. Den kalkrike sanden er en forutsetning for flere planter, blant annet den velduftende og sjeldne sandnelliken, som det nå finnes store forekomster av på banen. Det ble utarbeidet en forvaltningsplan for area-lene utenfor spillebanen. Hvert år vil enkelte områder bli bearbeidet, slik at det hele tiden finnes bar sand på banen og skapes en mosaikk i området. Det er kjøpt

Åpne sandområder er en mangelvare i dagens kulturlandskap, men en forutsetning for mange uvanlige bier som bygger bolene sine i jorda. I roughen på Kristianstads GK har man plass til å hjelpe biene i gang.

inn en slå- og oppsamlingsmaskin, og områder med verdifull flora vil bli slått årlig for å fremme veksten av de sjeldne plantene. Et viktig poeng i den forbindelse er at det er klubbens eget personale som utfører mange av tiltakene. Det skaper delaktighet og engasjement og gir dessuten prosjektet et langsiktig perspektiv. Ingen av tiltakene er kostbare, men de gjør en stor forskjell for det biologiske mangfoldet i området. Arbeidet følges opp med årlig registrering av floraen.

Det lukkede damsystemet på **HÄSSELBY GOLF** fungerer som et biologisk renseverk samtidig som det bidrar til å øke det biologiske mangfoldet og skaper større utfordringer i golfspillet. En sekundærgevinst er at det også har bidratt til at næringsavsiget til innsjøen Mälaren, Stockholms største drikkevannskilde, er redu-

En av ti nye dammer på Hässelby Golf som utfordrer golferne og øker det biologiske mangfoldet.

sert til et minimum. Flere amfibier har fått leve- og reproduksjonsplasser, og golferne har fått ti dammer som gjør golfrunden mer spennende. Dessuten blir vannet fra den ytterste dammen pumpet tilbake ved hjelp av et lite vindkraftverk som klubben har oppført.

På **SMØRUM GOLFCENTER** hadde man tidligere problemer med spredning av bjørnekjeks i de fuktigere delene av roughen. Problemet ble løst da man satte ut sauer og kyr som beitet i roughene. Samtidig slapp man å klippe gresset der dyrene beitet. Dyrene bidrar dessuten til en ekstra opplevelse på golfbanen. Senhøstes slaktes noen av dyrene og leverer på den måten kortreist kjøtt til restauranten.

Foto: Ole Rømer Sandberg

Urokser på Smørum Golfcenter holder roughene ved like og øker opplevelsesverdien i landskapet.

KULTURVERN – Å BEVARE VÅR HISTORIE FOR FREMTIDEN

Spor etter menneskelig aktivitet forteller hvordan folk levde og arbeidet for lenge siden. Iblant er sporene tydelige, som for eksempel en restaurert mølle. Andre ganger kan de være mindre synlige, som en gjengrodd gravhaug fra bronsealderen. Kultursporene gir livet vårt mening og plasserer oss i en historisk og kulturell sammenheng. Det er vanskelig å si om én type landskap er mer bevaringsverdig enn en annen. Vitenskapelige studier viser at også vanlige grøntområder er verdifulle, ettersom de har en positiv effekt på helsen vår og den daglige trivselen.

GAMMEL GRAVHAUG

KULTURMINNER OG HISTORISKE BYGNINGER – ET EKSTRA KRYDDER TIL GOLFFANLEGGET

Mange golfanlegg har synliggjort kulturminnene sine ved å sette opp informasjonstavler og anlegge stier som fører dit. I samarbeid med riksantikvar, museer og lokale historielag kan anlegget få veiledning og kanskje også praktisk og økonomisk hjelp til å renovere og bevare kulturminner og områdets historie.

Ved ombygging og bygging av nye baner er det nødvendig å undersøke om det finnes kulturminner i området som blir berørt. Mange av de eldste arkeologiske minnene ligger skjult i terrenget og skal ikke røres uten tillatelse fra myndighetene. Det finnes gode eksempler på golfklubber som har kontaktet myndighetene tidlig i arbeidet, og som på den måten har kunnet innarbeide kulturminner i anleggets design og utforming. Dermed har disse blitt et verdifullt tilskudd i stedet for et problem.

På multifunksjonelle golfanlegg kan historiske bygninger spille en viktig rolle ettersom de kan brukes til andre ting enn golfrelatert virksomhet. Den beste måten å ta vare på gamle hus på er å bruke dem. Kanskje man kan leie dem ut som atelier, forsamlings- eller utstillingslokaler eller øvingslokaler for musikere?

MENNESKENE FORMER KULTURLANDSKAPET

Svært få golfbaner ligger i såkalt urørt natur. De aller fleste ligger i landskap som mennesker har benyttet, beveget seg i og bygget på i mange hundre år. På den måten har mennesket formet og preget kulturlandskapet. Jo nærmere tettsteder vi kommer, desto større blir menneskets påvirkning av landskapet, og desto vanskeligere blir det å finne uberørt natur.

I Norden vil man oftest at golfbanen skal smelte inn i det landskapet hvor den bygges. Det tas hensyn til eksisterende topografi, vegetasjon, naturtyper og trekk ved kulturlandskapet. På den måten blir alle golfbaner unike og tilpasset sine egne omgivelser. Denne ambisjonen må man bevare når man åpner opp for andre aktiviteter på anlegget. Om man for eksempel vil bygge en ridesti eller en terrengsyklingsløype, må disse føye seg inn i landskapet ut fra samme hensyn som golfbanen.

Selv om de fleste golfbaner er etablert på arealer som tidligere har vært kultur- og jordbrukslandskap, har de ulike forutsetninger for å passe inn i landskapsbildet. En bane over tregrensen, på høyfjellet, påvirker naturlig nok omgivelsene mer enn en bane i tett granskog. Det kan være lett å tilpasse et multifunksjonelt golfanlegg på et nedlagt industriområde, mens arbeidet kan være vanskeligere og mer omstridt for en bane i et åpent strandlandskap. Det finnes ingen fasit på hva som er rett og galt. Hvert anlegg må vurderes individuelt.

► NOEN EKSEMPLER

SMØRUM GOLFCENTER er et relativt nytt anlegg som åpnet i 1993. På området finnes ni registrerte gravhauger. I 1997 undertegnet anlegget en verneavtale med myndighetene for to av gravhaugene. Gresset blir slått og krattet holdes nede, slik at haugene blir bevart som synlige historiske monumenter. Man har dessuten gjort flere arkeologiske utgravninger i området der man har funnet spor fra tidlig jernalder og yngre bronsealder.

På golfbanen finnes det åpne diker som viser hvordan landbruket så ut for ca. 300 år siden. Dikene er i dag et karakteristisk innslag på banen og et beskyttet

Kulturhistorien står i sentrum på Smørum Golfcenter.

kulturminnesmerke som ivaretas av banepersonalet. På området finnes det gamle torvgraver som ble utnyttet av bøndene helt frem til 1950-tallet til egen oppvarming og salg. Klubbhusets historie er preget av branner og de mange familiene som har bodd på gården. Banepersonalets bygning var tidligere et lite meieri.

Smørum Golfcenter har lagt ned mye arbeid i å fortelle om de kulturhistoriske opplevelsene banen har å by på. Det historiske materialet er samlet i en omfattende plan som ble utarbeidet for et par år siden. Da planen ble lansert, arrangerte man et seminar og en utstilling i klubbhuset der mange av de historiske bildene i planen ble vist. På banen finnes det informasjonstavler som blant annet forteller historien til gravhaugene. En av disse ses fra klubbhusets restaurant.

Nes Verks Golfpark er banen til **ARENDAL & OMEGN GK**. Den er anlagt på grunn som ble disponert av Nes Jernverk fra 1665 til og med 1959. Da golfbanen skulle bygges, var det svært viktig å bevare de rike kulturmiljøene på området. Foruten gamle bygninger og industrilokaler med maskiner finnes det et damanlegg og en romantisk park fra 1800-tallet som er pent innrammet av det vakre kulturlandskapet. Kulturminnesmerkene er skiltet og gjort tilgjengelige både for golfere og andre. Flere steder på banen finnes det kulturminner og rester fra den første jernverkstiden på

1600-tallet. Man har anlagt kulturstier og fiske- og badeplasser, og skiltingen er oppført i samarbeid med det lokale historielaget og jernverksmuseet. Museet arrangerer også kulturhistoriske vandringar på golfbanen.

For å utvide golfbanen fra ni til atten hull trengte **KJØLUR GC** tilgang til et naturminneklassifisert område. I henhold til Islands nasjonale fortidsminneregister har området ca. 20 isolerte steder med arkeologiske levninger som man måtte ta hensyn til ved utformingen av den nye banen. Det ble ikke utført grunnarbeid innenfor en radius på tjue meter fra fortidsminnene.

Verksdammen på Arendal & Omegn GK.

Nes Jernverk.

Synlige spor etter jernverkstiden på Nes Verk Golfpark.

SPAARNWOUDE GOLF – EN MULTIFUNKSJONELT FORBILDE

Hvem hadde i 1977 trodd at en liten, nyanlagt 9-hulls pay & play-bane skulle vokse og bli et av Europas største golfanlegg med 66 golfhull og en rekke andre fasiliteter? Faktum er at Spaarnwoude Golf forandret hele golfbransjen i Nederland.

For ikke altfor lenge siden fantes det for det meste private golfklubber i landet. Men nå er golfen i Nederland åpnet for et mye bredere publikum takket være flere prisbelønte offentlige golfanlegg.

Spaarnwoude er et utmerket eksempel på hvordan grøntarealer kan brukes til en rekke ulike aktiviteter ved siden av golf. Golfanlegget er et av de største friluftsområdene i Nederland. Her kan de besøkende også spasere, jogge, ri, sykle, padle, seile, more seg på lekeplassene og til og med stå på ski i et 30 meter høyt kunstig fjell, bygd opp av to millioner kubikkmeter jord og fyllmasser.

Golfanlegget har vært i kontinuerlig utvikling, og intensjonen har vært å gjøre anlegget trygt og tilgjengelig for så mange mennesker som mulig. Det er blant annet etablert et nettverk av stier gjennom golfbanene. Man har laget tydelige siktelinjer, både for å gi ikke-golferne vakker utsikt og for å øke sikkerheten ved å gjøre folk godt synlige på steder der det ellers lett ville kunne skje ulykker.

Nærheten til Amsterdam og motorveiene førte til umiddelbar suksess da Spaarnwoude åpnet. De besøkende kjørte gladelig 90 minutter for å komme dit og stå i kø på første utslagssted. Den store etterspørselen gjorde det helt naturlig å utvide anlegget. Et "golfhus" ble oppført. Her fantes det blant annet en restaurant som var åpen alle ukedager.

Spaarnwoude Golf

De fleste friluftsområdene i Nederland har bare en liten kiosk som er åpen på søndager. Dette var noe helt nytt, og det ble en braksuksess. Ordet klubbhus viste seg å ha en dårlig klang for mange ikke-golfere. Ved å kalle det golfhus i stedet ønsket man alle som hadde lyst, velkommen inn. Om sommeren jobber banepersonalet med golfbanens fairwayer og greener, om vinteren holder man skoger og andre arealer ved like. Denne

fordelingen har gjort at de mange naturområdene på anlegget har utviklet seg i positiv retning gjennom årenes løp. For å lykkes med et multifunksjonelt prosjekt som dette er det viktig å få med seg personer med rett kompetanse på laget. Det krever god planlegging, og man trenger dessuten litt større arealer enn ved bygging av tradisjonelle golfbaner, slik at man får plass til en optimal blanding av ulike aktiviteter.

TIPS TIL MULIGE AKTIVITETER PÅ ET GOLFANLEGG

- Akebakker
- Arboretum (tresamling)
- Birøkting
- Boule
- Bowling
- Bridge
- Bueskyting
- Drageflyging
- Filmkveld med enkel servering
- Foredrag om arkeologiske funn
- Foredragskvelder
- Fotballgolf
- Freesbee-golf
- Fugletitting
- Geocaching
- Guidede naturvandringar
- Gymnastikk
- Historielaget forteller om områdets kulturhistorie
- Innendørs golftrening - med myke baller, puttekonkurranser m.m.
- Kolonihager
- Kurs i zumba, salsa og andre danser
- Langrennsløp
- Lydighetskurs eller agility for hunder
- Løping
- Matkollektiv - som møtes for å lage ukens mat
- Matlagingskurs
- Minigolf
- Modellbåtseiling på dammene
- Modellflyging
- Motevisning
- Orienterings-/rebusløp (løp eller gå og delta i en gjettekonkurranser samtidig)
- Quizkvelder
- Regelkurs for golfere
- Riding
- Skiløyper
- Sopptur
- Stavgang
- Styrketrening
- Terrengridning / konkurranser på hest
- Treff for frimerkesamlere
- Turstier rundt golfbanen
- Utstillinger av ulike slag
- Vinsmaking
- Yoga
- X - Egne ideer!

▸ KONTAKT- INFORMASJON OG REFERANSER

**TA GJERNE KONTAKT OG INNGÅ SAMARBEID MED
GOLFANLEGG I DITT OMRÅDE. PÅ DE NORDISKE
GOLFFORBUNDENES HJEMMESIDER FINNER DU
KONTAKTINFORMASJON TIL SAMTLIGE GOLFANLEGG.**

STERF

Maria Strandberg
Box 84, S-182 11 Danderyd
+ 46 70 620 17 87
maria.strandberg@golf.se
sterf.golf.se

NORDISK MINISTERRÅD

Nordisk ministerråds terrestre økosystemgruppe (TEG)
Jannica Pitkanen-Brunnsberg
c/o Forstyrelsen, PB. 94, FI-01301 Vanda
+35 8 40 1968 632
jannica.pitkanen-brunnsberg@metsa.fi
www.norden.org

PROSJEKTGRUPPE

NORGE

Ole Rømer Sandberg, Institutt for landskapsplanlegging,
Universitetet for miljø- og biovitenskap,
ole.sandberg@umb.no
Bård Andresen, Vestfold fylkeskommune, Norge,
barda@vfk.no
Svein Tveitdal, UNEP samt Arendal og Tvedestrand kommune,
Norge
Svein.Tveitdal@mail.unep.no
Pål Melbye, STERF og Norges Golfforbund,
Paal.Melbye@golfforbundet.no

DANMARK

Christina Boje, Miljøstyrelsen, Danmark
chboe@mst.dk

Maria Kock-Jensen, The Danish Outdoor Council,
mkj@friluftsraadet.dk
Torben Kastrup Petersen, STERF og Dansk Golf Union,
tkp@dgu.org
Thomas Roland, Kulturarvsstyrelsen,
roland@kulturarv.dk

ISLAND

Hildur Vesteinsdottir, Umhverfisstofnun,
Environment Agency of Iceland
hildurv@Umhverfisstofnun.is
Hördur Thorsteinsson, STERF og Islands golfforbund,
hordur@golf.is

SVERIGE

Mårten Wallberg, Naturskyddsföreningen i Stockholms län,
marten.wallberg@naturskyddsforeningen.se
Bette Malmros, Regionplanekontoret, Stockholms läns landsting,
Bette.Malmros@regionplanekontoret.sll.se
Carina Wettemark, Biosfärkontoret Kristianstads Vattenrike,
Kristianstads kommun,
Carina.Wettemark@kristianstad.se
Maria Strandberg, STERF,
maria.strandberg@golf.se
Karin Schmidt, STERF,
karin_dagmar@hotmail.com

FINLAND

Kristiina Laukkanen, Finsk golffunion,
kristiina.laukkanen@golf.fi

GOLFFANLEGG**ARENDALE & OMEGN GOLFFKLUBB, NES, TVEDESTRAND KOMMUNE, NORGE**

Nes Verk Golfpark, 18-hulls og 9-hulls kortbane (pay & play). Området er på ca. 750 hektar.
www.arendalgk.no

HÄSSELBY GOLF, HÄSSELBY, STOCKHOLM, SVERIGE

9-hulls golfbane, øvingsanlegg og stor, vinteråpen driving range. Ca. 16 hektar.
www.hasselbygolf.se

KJÖLUR GOLF CLUB, MOSFELLSBÆR KOMMUNE, ISLAND

18-hullsbane som disponerer 67 hektar på halvøya Blikastadanes.
www.gkj.is

KRISTANSTADS GK, ÅHUS, SVERIGE

To 18-hullsbaner som strekker seg over totalt 120 hektar.
www.kristianstadsgk.com

KØBENHAVNS GK, JÆGERSBORG DYREHAVE, KGS LYNGBY / KØBENHAVN, DANMARK

Golfbanen har 18 hull. Disponerer 27 hektar. Skandinavias eldste golfklubb, grunnlagt i 1898.
www.kgkgolf.dk

OPPEGÅRD GK, OPPEGÅRD KOMMUNE, NORGE

Banen har 18 hull, øvingsområde og driving range med et totalt areal på ca. 260 hektar. www.oppegardgk.no

SMØRUM GOLFCENTER, SMØRUM/KØBENHAVN, DANMARK

Golfanlegget har 36 hull og et areal på 217 hektar. Leier grunn av kommunen. www.smorumgolfcenter.dk

GOLFFBAAN SPAARNWOUDE, VELSEN-ZUID, NEDERLAND

Et stort golf- og friluftsanlegg med totalt 66 golfhull, fordelt på ca. 130 hektar. www.golfbaanspaarnwoude.nl

NORDISKE GOLFFORBUND

Dansk Golf Union, www.danskgolfunion.dk
Finsk Golf Union, www.golf.fi
Golfsamband Islands, www.golf.is
Norges Golf forbund, www.golfforbundet.no
Svenska Golf förbundet, www.golf.se/SGF

STERF-PROSJEKT

I denne guiden er det brukt informasjon fra prosjektene angitt nedenfor. Les mer om prosjektene på sterf.golf.se.

The role of golf course management in the support of wetland-associated organisms in greater metropolitan Stockholm. Johan Colding, Beijer Institute of Ecological Economics, Royal Swedish Academy of Science (2006–2008)

The influence of golf on nature and environment – analyses and evaluation of the environmental performance in Scandinavia. Bente Mortensen, GreenProject (2006–2008)

Environmental Management Systems for Golf Facilities: a Case Study in the Stockholm and Uppsala Golf Districts. Mårten Wallberg, Swedish Society for Nature Conservation Stockholm branch (2007–2009). Multifunctional golf course with unique natural and cultural values. Carina Wettemark, Biosfärkontoret Kristianstads Vattenrike (2009–2010)

Preservation of cultural landscapes and cultural heritage elements on golf courses. Ole Rømer Sandberg, Norwegian University of Life Sciences (2009–2012)

REDAKSJON FOR DENNE TRYKKSÅKEN**ANSVARLIG UTGIVER:**

Maria Strandberg. E-post: maria.strandberg@golf.se

REDAKTØR: Karin Schmidt**ART DIRECTOR OG GRAFISK FORM:** Björn Andersson

TEKST OG BILDER: Björn Andersson, Svenska Golf förbundet
Carina Wettemark, økolog, Biosfärkontoret Kristianstad Vattenrike

Edwin Roald, golfbanearkitekt og journalist, Island
Karin Schmidt, kommunikasjonsrådgiver og redaktør, STERF
Maria Strandberg, direktør og prosjektleder, STERF
Mårten Wallberg, leder, Naturskyddsföreningen i Stockholms län
Philip Spogård, golfbanearkitekt, Spogård & VanderVaart Golf Course Architects

Pål Melbye, anleggsansvarlig, Norges Golf forbund
Ole Rømer Sandberg, arkitekt og professor, Universitetet for miljø- og biovitenskap
Torben Kastrup Petersen, banesjef, Dansk Golf Union
Patrik Olofsson, Eco Images
Karin Magntorn, Biosfärkontoret Kristianstad Vattenrike
Fredrik Linse, Hässelby Golf

Sterf